

Sóbányászat I. Apafi Mihály fejedelemsége idején (1661-1690)

<https://erdelyikronika.net/2017/04/13/sobanyaszat-i-apafi-mihaly-fejedelemsege-idejen-1661-1690>

Szerző: Bakk Antal-Pál

„Minden dolgozásnál nagyobb az sóvágás.”[1] Gazdaságtörténeti szempontból a bányászat kiemelkedő szerepet játszott a Kárpát-medence gazdasági életében. Erdély, mint területi egysége a Magyar Királyságnak a középkortól kezdve fő gazdasági potenciálját altalaji kincseinek a kitermelése és gazdasági forgalomba való helyezése határozta meg. Említett altalaji kincsek közül a legfontosabb és távoli vidékeken is nagy keresletnek örvendő fehér arany, vagyis a só volt. Az erdélyi-medence kiaknázásra alkalmas sótümegei két vonalban húzódnak, észak-dél irányba a Nagyszeben-Máramaros vonalon, illetve a medence szélén, a Kárpátok hegység karéjával párhuzamosan.[2]

A só az élelmezésben, tartósításban, állattartásban, gyógyászatban játszott fontos szerepet. A földrajzi régió sajátosságaihoz tartoznak a sósforrások és sóskutak is, melyek vízből főzéssel sót nyertek ki.[3] Az elhagyott vagy beomlott sóaknák sok esetben felteltek vízzel és bányatavakká váltak, melyet kihasználtak egészségügyi szempontból. Szentmártoni Bodó János unitárius lelkész-költő 1647-ben verset írt a kolozsi sókamaraispánnak Az sonak ditsiretiről valo magyar rythmusok[4] címmel, amelyben a bányatavak egészségügyi hasznosságát emeli ki: „Hasznos a feredés az emberi testnek, / Nagy könnyebbséget hoz szegény betegnek”. [5]

Az erdélyi só kitermeléséről és szállításáról az első írott forrás a Fuldai évkönyvben található a 9. századból.[6] A régészeti leletek a római kor sóbányászatát is bizonyítják vidékünkön. A honfoglalást követően a magyarság fennhatósága alá vette a terület sólelőhelyeit. A só kitermelése, kereskedelme a központi hatalom fennhatósága alatt folyt. A belföldi kereskedelem legfontosabb árucikkévé vált. A bányászat szigorú, király által megbízott tisztviselők felügyelete mellett zajlott. Értékesítése a kincstár szervezése alatti sóhivatalok által működött, amelyek árusítóhelyként is szolgáltak. Az ásvánnyal kapcsolatos mindennemű ügyintézés kizárólag a sókamaraispán feladatkörébe tartozott.[7]

Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején, 1393-ban, a Magyar Királyság három részre volt osztva sóhasználat tekintetében: Tisza vidékére, a Zagyva folyóig, ahol a máramarosi sóot használták, a Száva jobb oldalán fekvő részekre, amelyek a tengeri sóot használták, a legnagyobb kiterjedésű terület pedig az erdélyi sóot volt köteles vásárolni és használni.[8]

Az Erdélyi Fejedelemség megalakulásától Bethlen Gábor trónra lépéséig a bányászat a hanyatlás jeleit mutatta, ez alóli kivétel a só- és vasbányászat volt.[\[9\]](#) A területet 1657–1662 között érintő háborús viszonyok a bányahelyeket is megsínylették. A konfliktusokkal tarkított időszak pusztításai felszámolták a gazdaság gördülékeny működését, amely társadalmi válságot is eredményezett.[\[10\]](#) A leromlott gazdasági állapotot a só újbóli kereskedelmi körforgásba helyezése hozta egyensúlyba.[\[11\]](#) I. Apafi Mihály Erdélyének fő bevételi forrását a sóbányászatból és sókereskedelemből származó bevételek jelentették. 1661-et követően a törökök igyekeztek irányításuk alá vonni az erdélyi sóbányákat, azonban ez irányú óhajukat az Apafi kormányzat sikeresen megghiúsította, mivel a só a fejedelemség fenntarthatóságának a záloga volt.[\[12\]](#)

A sóbányáknál a hagyományos feudális gazdálkodást részesítették előnyben, önellátásra törekedtek.[\[13\]](#) A fejedelemség kori sóbányászat három régióra oszlott, belső-erdélyi-, máramarosi- és sófalvi (székely) sóbányászatot különböztethetünk meg, melyek külön adminisztrációs kerettel bírtak, s mely felosztást területi, társadalmi illetve távolságbeli elhelyezkedésük is megkövetelte. Ezen szempontok alapján a Maros, Szamos és Tisza folyókon való sószállítás elkülönülése is latba vethető, mely a régiók sójának elszállításában jelentettek útvonalat. Az aknák viszonylag rövid távolságra feküdtek a folyóktól, mely közelség rövid időkeretet biztosított a só szállító szekereseknek, bérfuvarosoknak a folyókon levő portusokig (kikötő). A gazdasági potenciált tekintve a belső-erdélyi aknák termelése és jövedelme magasabb volt, majd ezt követte a máramarosi és végül sófalvi bányászat.[\[14\]](#)

A sótermelés központjainál, a sóaknáknál sóhivatal, kamaraház állott, mely intézmény a sóval kapcsolatos mindennemű feladatot intézett, a kitermeléstől az értékesítésig.[\[15\]](#) A sóaknák 1664–1665-re kiadott művelési utasításai bizonyítják, hogy a bányászat hányféle iparost (ács, kovács, kötélverő, gyertyaöntő) foglalkoztatott.[\[16\]](#) A bányahelyeken szerteágazó gazdasági tevékenységek folytak, melyek megélhetést biztosítottak mind a munkásoknak, mind az aknánál dolgozó állatoknak. A városok gazdasági területeiből osztottak évente az aknáknak vagy uradalmak tartoztak a bányákhoz, ahol szántók, kaszálók és erdők is voltak. Az épületek, faeszközök, hajók gyártását az uradalom erdeinek faanyaga biztosította.[\[17\]](#)

A sóhivatal vezetője a kamaraispán, aki fejedelmi megbízottként s a sóbányákra vonatkozó törvények betartásával és betartatásával végezte megbízatását, segítője a számtartó volt.[\[18\]](#) A bányászokat sóvágóknak nevezik és két csoportjukat, a posztós és vendég sóvágókat különböztethetjük meg. Jogaikat kiváltságlevelek biztosították. Vezetőiket saját csoportjukból maguk választhatták. Közösén léptek fel a központi igazgatás túlkapásai esetén, akár munkabeszüntetés alkalmazásával is.[\[19\]](#) A posztós sóvágók vezetői a sóvágóbírák, ők voltak szakmailag a legérdemesebbek, mind tapasztalat, mind felkészültség szempontjából. A város vezetésében képviselték a sóvágókat, hatáskörük minden bányával és munkásokkal

kapcsolatos kérdésre kiterjedt. Az aknában a sóvágóbírák mellett tevékenykedett a dékán a posztósok élén, aki közvetlen irányítását végezte a munkafolyamatnak.[\[20\]](#) Az aknában történt bűncselekményeket (lopás, hatalmaskodás, vérontás) a sóvágóbírák büntették.[\[21\]](#)

A sóvágók két csoportja, a posztós- (általában az adott település lakóiból kerültek ki) és vendég sóvágók közötti különbség fizetségükben keresendő, előbbieket szolgálataikért nemcsak pénzt és sót, hanem posztót is kaptak, szálláshelyeik is külön voltak. Sókitermelésre egy teljes évre szegődtek. Posztójukat minden év június 29-én (Szent Péter és Pál ünnepe) kapták, mely 9 rőf posztót tett ki, ha posztó nem volt, akkor 2 forintot kaptak. A posztót kivéve, a kamaraispán kötelessége volt a sóvágóknak egy hordó bor és egy ökör adományozása, melyből ünnepséget rendeztek. A szokás a 16. században vált gyakorlattá, azonban rövid lejáratúnak bizonyult, mivel a 17. század második felétől a források nem említik a bor és ököradományozást.[\[22\]](#)

A posztó kiosztását követően kötelesek voltak minden héten és minden nap (vasárnap kivételével) az aknákat frequentálni (művelni), kivételt két szabad hetük jelentett, melyet tetszés szerint vehettek ki. Fizetésük a kitermelt só mennyiségével volt arányos.[\[23\]](#) A sófejtés melletti feladatuk a só felkutatásában, a bánya karbantartásában, új aknák építésében, eszközök és felszerelések elkészítésében állt, amelyekért külön díjazásban részesültek. A sóvágóbíró irányította az említett munkafolyamatokat.[\[24\]](#) A sóvágók másik csoportja a vendég sóvágók, akik tetszés szerinti időre szegődtek. Nem voltak kötelesek minden nap dolgozni, oda szegődtek, ahol jobb körülmények és bérezés volt, fizetségüket úgynevezett íratásra kapták, amely 100 kősó kitermelését jelentette 1 forint fizetségért. Juttatásukhoz tartozott az ingyen gyertya, mely nélkülözhetetlen volt a bányabeli világításhoz.

A világítóeszközök, gyertya és mécses pótlása állandó feladat volt, a leggyorsabban fogyó aknai segédeszközöknek számítottak. Vezetőjük a vendég sóvágók kapitánya és a hűtős legények, akiket köreikből maguk választottak. Az adatok tükrében a vendégek száma általában meghaladta a posztós sóvágókét. Széken 1665-ben 20 posztós- és 54 vendég sóvágó, míg Kolozson 11 posztós- és 47 vendég sóvágó művelte az aknákat.[\[25\]](#) Ösztönzésként a kamaraispánok kősóadományban (bibália) részesítették őket, amelyet hétvégére és ünnepnapokra vághattak ki és a kamaraháznál beválthatták.[\[26\]](#) A sóvágó, az általa kivágott sókockába belefარagta névjegyét, jelzését, ezáltal tudták kiszámítani saját termelésüket és megelőzni, hogy eltulajdonítsák azt. Legfontosabb eszközük a csákány, amelynek két fajtáját használták, a réselő- és verőcsákányt, illetve fesztítővasak, vasécek, kalapácsok, lapát segítette a termelést.[\[27\]](#) A munkabalesetek gyakoriak lehettek, ennek okán úgynevezett kalandos[\[28\]](#) (temetkezési) társaságok alakultak, mely csoport az elhunyt sóvágók temetését volt hivatott megoldani. A mélyben dolgozókra folyamatosan veszély leselkedett, mint a költő írja: „Kit az le esett só mikor agyon talált, / Egy szempillantásban ez világtól megvált.”[\[29\]](#) Az 1673. február

5-i tordai törvények 27. cikkelye szerint „... A kalandosoknak pedig fele a posztósoké, fele a vendég vágóké a sírásás dolgában.”[\[30\]](#)

A sóbányászat egyszerű technikai eszközökkel és formában működött, kevés anyagi befektetést igényelt, emiatt volt kifizetődő. Mélyművelésű bányászat folyt, a sót függőlegesen vájtt, tölcsér vagy harang formájú aknában fejtették.

A bányáknak rendszerint két torkuk (be-, kijárat) volt, de esetenként akár három is, ahogy azt a tordai Háromtorkú akna neve is bizonyítja. Egyiken közlekedtek a sóvágók kötélletrán, ezt lajtorjástoroknak, míg a másikon vontatták felszínre a kitermelt ásványt, amelyet kötelestoroknak neveztek.[\[31\]](#) A torok felett tetőszerkezet (zsindelyes) volt, itt helyezték el a gépelyt (képej), amely lovak által működtetett felvonószerkezet volt a só felvontatása érdekében.[\[32\]](#) A kötelestorok felett 2 vagy 4 ló körbe-körbe járva forgatott egy tengelyt, mely működésbe hozta az emelőszerkezetet. A lovak száma információval szolgál a bányák kapacitására is.[\[33\]](#) A torok felső része a földet, az alsó pedig a sót fúrta át, a föld és a sóréteg érintkezését sóajaknak nevezték, ahol a torkot gárgyafával vették körül, amely köré bivaly vagy tehénbőrt helyeztek a vízszivárgás megelőzése érdekében. A torkok körül függőleges és vízszintes vízvezető csatornákat (istoly, istoj, stolla) alakítottak ki.[\[34\]](#)

A sót a bánya fenekén talpműveléssel, gerenda alakban fejtették, majd a megfelelő méretre vágták, mely egysége a pad, amelyet kocka alakú, kősónak nevezett alaksóra vágtak. A 16. század folyamán kétfajta sókockát vágtak, hajó- és kocsisót, utóbbi nagyobb méretű. A rónaszéki, Máramaros vármegyei kamaraispán, 1671-es instrukciója értelmében előbbi kijelentés a 17. századra megváltozott, mivel kimondja, hogy „egyforma sót vágjanak”.[\[35\]](#) Az alakra kifejtett sót az akna alján máglába (halomba) rakták, majd azt a millérek (munkás) a bőrből készült málhába (zsák) vagy kosárba helyezték, majd a felvonókötél végéhez rögzítették és a felszínre vontatták a gépellyel. Az említett formában vontatták felszínre az aknában összegyűlt vizet is. A gépelyt a gépelyes működtette. A gérára, girára (felszínre) kivontatott sót, a máglás (magulátor) összeszámolta, majd a sóhordók, taligások a sópajtákba raktározták el, innen szállították a kereskedők vagy bérfuvarosok a portusokra.[\[36\]](#)

A sóbányászat gazdasági jelentősége megkérdőjelezhetetlen Erdély fejedelemségkori történetében. A kincstár viszonylag kevés befektetéssel kiemelkedő hasznot tudott elérni a só eladása által, ezen kívül több ezer embernek biztosított megélhetést a só bányászata, fuvarozása és kereskedelme. Mint láthattuk központi irányítás által, átgondolt és szervezett intézményi háttérrel működött a sóügy. Felkészült és tapasztalt szakemberek irányításával zajlott gördülékenyen az aknai munka, amely fizikailag megterhelő és veszélyes volt, mint a költő fogalmaz: „Minden dolgozásnál nagyobb az sóvágás.”[\[37\]](#)

Jegyzetek

- [1] Szentmártoni Bodó János unitárius lelkész-költő 1634-től Kolozs bányaváros lelkésze több mint 10 évig, ahol megismerkedik a sóbányászattal és Thuri Mihály sókamaraispánnal. *Az sónak ditsiretiről való magyar rytmusok* (Laudes salis) című versét feltehetően 1647-ben írta a kolozsi kamaraispánnak címezve. A vers fontos forrásnak számít, amely információkat szolgáltat a kitermelésről, alkalmazottakról és a só hasznáról is.
- [2] Domokos Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz* III. köt. Bp. 1991. 238.
- [3] Hunfalvy János. *A magyar birodalom földrajza*. Bp. 1886. 719. 192. sóskútról és 593 sóforrásról tesz említést.
- [4] Szentmártoni Bodó János: *Az sonak ditsiretiről való magyar rythmusok*. Lőcse, 1647
- [5] Uo.
- [6] Makkai László – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története* I. köt. Bp. 1986. 190.
- [7] Batizi Zoltán: Só a középkori Magyarországon. In: Kubinyi András – Laszlovszky József (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon*, Bp. 2008. 150.
- [8] Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp. 1880. 150.
- [9] Horváth László – Dodry László (szerk.): *A bánya*. Sopron 1937. 142.
- [10] Kulcsár Árpád: *Sóbányászat és sókereskedelem Erdélyben I. Apafi Mihály uralkodása idején*. Századok CXXV(1991). 5-6 sz. 422.
- [11] Wolf Rudolf: *Az erdélyi sóügyek az Apafi- korszak végén*. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár. 1996. 471.
- [12] Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Bp. 1989. 340-341.
- [13] Kulcsár, im. 424.
- [14] Uo. 416.
- [15] Uo. 423.
- [16] Makkai László – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története* II. köt. Bp. 1986. 820.
- [17] Kulcsár, im. 421.
- [18] *Magyar Néprajz*, III. 238.
- [19] Kovássy Zoltán: *Sóvágók sztrájkja 1551-ben*. Honismeret, (1975). 5-6. sz. 97.

- [20] Wolf Rudolf: *Az Thordai sóvágóknak törvényes könyve*. Korunk, VII(1996). 6 sz. 103.
- [21] Wolf Rudolf: *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603- 1678*. Kvár. 1993. 16.
- [22] Paikert Alajos – Togányi Károly (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* (továbbiakban MGSz) IV(1897). 188.
- [23] Wolf Rudolf: *Adatok az erdélyi sóbányászok (sóvágók) fejedelemségkorabeli helyzetéről*.
Korunk, I(1990). 12. sz. 1633.
- [24] *Magyar Néprajz* III. 239. o.
- [25] Kulcsár im. 421.
- [26] MGSz, 1897. 182. o.
- [27] Jankó János: *Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar (székely) népe*. Bp. 1893. 160.
- [28] Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* VI. köt. Buk. 1993. 32. *A kalandos szó* 17.-18. századi jelentése „temetkezési célokra alakult társaság”.
- [29] Szentmártoni, im.
- [30] Wolf Rudolf: *Az Thordai sóvágóknak törvényes könyve*. Korunk, VII(1996). 6 sz.106-107. [31] Takáts, im. 1929. 76
- [32] Wolf Rudolf: *Az erdélyi sóügyek az Apafi- korszak végén*. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár. 1996. 473.
- [33] MGSz 1897. 178.
- [34] Wolf im. 473.
- [35] Kulcsár, im. 421.
- [36] Jankó, im. 156- 157.
- [37] Szentmártoni, im.